

JIYDADOSHLAR OILASINING ASOSIY TURKUM VA TURLARI. TARQALISHI VA AHAMIYATI

G'ulomova Malika Xaydarali qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15099179>

Annotatsiya: Mazkur tezisdada jiydadoshlar oilasi (Chenopodiaceae) o'simliklarining asosiy turkum va turlari, ularning tarqalishi hamda ahamiyati keng yoritilgan. Ushbu oila asosan qurg'oqchil va sho'rlangan tuproqlarga moslashgan o'simliklardan iborat bo'lib, ularga jiyda (Atriplex), sho'ra (Salicornia), qaramtovon (Salsola), sarimoy (Suaeda) va ko'k sho'ra (Kochia) kabi muhim turkumlar kiradi.

Аннотация: В данной дипломной работе широко освещены основные группы и виды растений семейства маревых, их распространение и значение. Это семейство в основном состоит из растений, адаптированных к засушливым и засоленным почвам, включая важные роды, такие как Atriplex, Salicornia, Salsola, Suaeda и Kochia.

Abstract: This thesis provides a comprehensive overview of the main genera and species of the Chenopodiaceae family, their distribution and importance. This family consists mainly of plants adapted to arid and saline soils, including important genera such as Atriplex, Salicornia, Salsola, Suaeda and Kochia.

Kalit so'zlar: jiydadoshlar, yarim cho'l, eroziya, kserofitlar, biotexnologiya, genetik tadqiqot, seleksiya, bioenergetika, halofit.

Jiydadoshlar oilasi (Chenopodiaceae) ikki urug'pallalar sinfiga kiruvchi o'simliklar oilasi bo'lib, asosan qurg'oqchil, sho'rlangan va ekstremal ekologik sharoitlarga moslashgan turlardan iborat. Bu o'simliklar cho'l, yarim cho'l va sho'r yerlarning o'ziga xos o'simliklar guruhi bo'lib, tuproq tarkibini yaxshilash, shamol eroziyasining oldini olish va chorvachilik uchun yem-xashak bazasi yaratishda muhim rol o'ynaydi. Jiydadoshlar oilasiga taxminan 100 dan ortiq turkum va 1 500 dan ziyod tur kiradi. Ularning aksariyati halofit (sho'rga chidamli) va kserofit (qurg'oqchil sharoitga moslashgan) xususiyatlarga ega.

Asosiy turkumlar:

1. Jiyda (Atriplex) - bir yillik va ko'p yillik o'tlar, butalar va yarim butalar. Sho'rlangan tuproqlarda o'sadi, tuproq unumdorligini oshirishga yordam beradi. Atriplex hortensis (bog' jiydasi) oziq-ovqat mahsuloti sifatida ishlatiladi.

2. Sho'ra (Salicornia) - tuz to'plovchi o'simlik, dengiz bo'yi va sho'rlangan yerlarda o'sadi. Salicornia europaea o'simligidan bioyoqilg'i va farmatsevtika sanoatida foydalaniladi.

3. Qaramtovon (Salsola) - cho'l va yarim cho'l zonasida keng tarqalgan. Ayrim turlari dorivor xususiyatga ega, Salsola kali kulidan sovun va shisha ishlab chiqariladi.

4. Sarimoy (Suaeda) Sho'r yerlarda o'suvchi tuz to'plovchi o'simlik. Ayrim turlari tarkibida ko'p miqdorda moy bo'lib, bioyoqilg'i ishlab chiqarishda ishlatiladi.

5. Ko'k sho'ra (Kochia scoparia) qurg'oqchil va sho'rlangan yerlarda yaxshi o'suvchi yem-xashak ekini. Tuproqni eroziyadan himoya qilish xususiyatiga ega.

Jiydadoshlar oilasi keng tarqalgan bo'lib, asosan quyidagi hududlarda uchraydi: Markaziy Osiyo (O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston), Kavkaz va O'rta Osiyo hududlari, Yevropa va Shimoliy Amerika cho'llari va yarim cho'llari. Afrika va Avstraliya

qurg'oqchil hududlari Sho'rlangan va botqoq tuproqli hududlar (dengiz bo'ylari, pasttekisliklar, o'tloqlar), jiydadoشلarning ko'pchilik turlari sho'rlangan va qurg'oqchil hududlarda yashashga moslashgan bo'lib, ularning o'sishi tuproqning sho'rlanishini kamaytirishga xizmat qiladi. 4Jiydadoشلar oilasining ahamiyati: sho'rlangan va eroziyaga uchragan yerlarda o'sib, tuproqni mustahkamlaydi. Atmosfera tarkibidan karbonat angidridni yutib, kislorod ishlab chiqarishga hissa qo'shadi. Qurg'oqchil mintaqalarda tuproq sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Qishloq xo'jaligidagi ahamiyati

Ayrim turlari (masalan, *Kochia scoparia*) chorva mollari uchun sifatli yem-xashak hisoblanadi. Tuproq sho'rlanishiga chidamli ekin maydonlarini barpo etish uchun foydalaniladi.

Farmatsevtika va tibbiyotdagi ahamiyati

Ba'zi jiydadoشلar (masalan, *Salsola kali*) an'anaviy tabobatda turli kasalliklarni davolashda ishlatiladi. Sho'ra turlaridan sho'rlanishga qarshi tabiiy moddalar ajratib olinadi.

Sanoat va iqtisodiy ahamiyati

Salsola kali kulidan natriy karbonat (soda) olinib, shisha va sovun ishlab chiqarishda ishlatiladi. Ayrim turlaridan bioyoqilg'i, bo'yoq va kimyoviy moddalar tayyorlanadi. Yog'li urug'laridan biodizel olish mumkin.

Jiydadoشلar oilasining ilmiy ahamiyati

Jiydadoشلar oilasi halofit o'simliklar guruhiga kirganligi sababli, genetik tadqiqotlar va biotexnologiya sohalarida ham ahamiyatli hisoblanadi. Olimlar quyidagi jihatlar bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqda. Sho'rlangan hududlarda yashovchi o'simliklarning tuzga chidamlilik mexanizmi: Jiydadoشلarning genetik xilma-xilligi va seleksiya imkoniyatlari. Bioenergetika uchun mos keladigan o'simlik turlari (bioyoqilg'i uchun). Atmosfera CO₂ ni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurash.

Xulosa: Jiydadoشلar oilasi ekologik, qishloq xo'jaligi, farmatsevtika va sanoat uchun muhim bo'lgan o'simliklardan iborat. Ularning tuproqni melioratsiya qilish, sho'rlanishga qarshi kurash, chorvachilikda yem-xashak sifatida foydalanish va sanoatda qo'llanilish imkoniyatlari juda keng. Shuning uchun kelajakda ushbu o'simliklarni chuqur o'rganish, ularning yangi xo'jalikbop turlarini yaratish va ekologik muammolarni hal etishda samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Jiydadoشلar asosan Markaziy Osiyo, Kavkaz, cho'l va yarim cho'l hududlarida tarqalgan bo'lib, ekologik muvozanatni saqlash, tuproq sho'rlanishiga qarshi kurash, yem-xashak manbai sifatida ishlatilishi, dorivor va sanoat xomashyosi sifatida qo'llanilishi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada jiydadoشلar oilasining muhim ekologik va xo'jalik jihatlari o'rganilib, ularning kelajakdagi tadqiqotlar va amaliyotda qo'llanilish istiqbollari tahlil qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Gapparov F. "O'zbekiston o'simliklari" – Toshkent: Fan, 2005.
2. Karimov U., Omonov M. "Botanika" – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010.
3. Qodirov X. "Cho'l va yarim cho'l o'simliklari ekologiyasi" – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
4. Takhtajyan A.L. "Sistematika vysshikh rasteniy" – Moskva: Nauka, 1987.

5. Zohidov F. "O'simliklar biologiyasi va ekologiyasi" – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2017.

INNOVATIVE
ACADEMY